

Tomislav Bogdan
Uniwersytet w Zagrzebiu
tbogdan@ffzg.hr

Data przesłania tekstu do redakcji: 04.02.2018
Data przyjęcia tekstu do druku: 17.03.2018

Obrona wysiłków daremnych – Joanna Rapacka i badania historii literatury chorwackiej

ABSTRACT: Bogdan Tomislav, *Obrona wysiłków daremnych – Joanna Rapacka i badania historii literatury chorwackiej* (In Defense of Futile Effort – Joanna Rapacka and the Study of Croatian Literary History). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 315–327. ISSN 2084-3011.

The article analyses two methods from the scholarly oeuvre of a great Polish Croatian and Slavic studies scholar Joanna Rapacka (1939–2000). These two methods are very interesting and in a particular manner topical, especially in Croatian philology: due to a reconstruction of historical poetics and research of sources, and because of a deconstruction of national myths and national essentialism in literary historiography. These two approaches are closely linked in an attempt to understand an older, pre-modern literary culture in its original, epochal context.

KEYWORDS: Joanna Rapacka; early modern Croatian literature; reconstruction of historical poetics; research of sources; deconstruction of national myths; critique of national essentialism

Dorobek naukowy wielkiej polskiej slawistki i kroatystki Joanny Rapackiej (1939–2000) jest znany i ceniony wśród badaczy zajmujących się związkami polsko-chorwackimi, więc w niniejszej analizie staram się unikać wskazywania faktów powszechnie wiadomych, wyliczania prac autorki i ich szkicowego charakteryzowania.

Joanna Rapacka jest w obecnych czasach ewenementem – silnie łączy chorwacką i polską kulturę, jest jedną z najważniejszych znawczyń literatury starochorwackiej (czyli okresu do odrodzenia narodowego), a jej praca naukowa wykracza daleko poza ten obszar. Jako badaczowi literatury wczesnonowożytnej dorobek Rapackiej jest mi znany, wielokrotnie korzystałem z niego w poszukiwaniach naukowych¹. Trudno wyszczególnić

¹ Dotyczy to wprawdzie jedynie tekstów, które zostały opublikowane w języku chorwackim, ale jest ich całkiem sporo. Chodzi o monografię *Zaljubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj*

liczne walory tych prac: od oryginalnych i heurystycznie ważkich hipotez, przenikliwych i innowacyjnych tez naukowych, przez szeroką historyczno-literacką formację i głęboką refleksję o charakterze kulturowo-historycznym i kulturologicznym, sprawność w formułowaniu syntez (na przykład o regionalizmie w przednowoczesnej chorwackiej kulturze literackiej czy też integrującej roli osiemnastowiecznej kultury popularnej w kształtowaniu narodu chorwackiego), aż do wartościowych odkryć komparatystycznych, ale i umiejętności doboru problemów istotnych, nawet jeśli znanych, to prezentowanych w nowym ujęciu. Aby jednak nie powtarzać tego, co powszechnie wiadomo, skupię się na innej sferze. Chodzi o dwa podejścia czy dwie metody, które mimo upływu czasu wydają się wciąż ważne i aktualne w filologii chorwackiej. Te dwa podejścia/metody dotyczą następujących zagadnień: a) badań źródeł w ramach poetyki historycznej (*Quellenforschung*); b) dekonstrukcji mitów narodowych i narodowego esencjalizmu w historiografii literackiej. Jeśli uwzględni się postulat, żeby przednowoczesną literaturę badać w kontekście epoki, w jakiej powstawała, te dwa podejścia są ze sobą ściśle związane.

Pierwszy człon tytułu niniejszej pracy (*Obrona wysiłków daremnych*) odwołuje się do jednego ze studiów Joanny Rapackiej. Owe „wysiłki daremne”, których autorka pragnie bronić, odnoszą się do pierwszej ze wspomnianych metod, to jest do badań źródeł, a *implicite* również do rekonstrukcji poetyki historycznej; traktuję je jako „wysiłki” komplementarne. Obecnie wydają się one jeszcze bardziej daremne niż w czasach, w których Rapacka formułowała swoją tezę, i to w szczególności w humanistyczne chorwackiej, co czyni badania i poglądy polskiej slawistki nadzwyczaj aktualnymi. Jestem zdania, że wysiłki te są w naszej dyscyplinie nie tylko godne uznania, ale wręcz konieczne.

W omawianym studium (Rapacka, 2002b, 271–283 [Rapacka, 1998, 115–125]) Rapacka postuluje stosowanie metod mających na celu rekon-

književnosti i kulturi (Rapacka, 1998), która obejmuje czternaście tekstów o literaturze starochorwackiej; następnie o *Leksikon hrvatskih tradicija* (Rapacka, 2002a), będący swego rodzaju słownikiem chorwackiej kultury i historii, a także o szereg tekstów rozproszonych, opublikowanych w różnych miejscach. Na temat pracy badawczej Rapackiej, przekładów jej prac na język chorwacki oraz ich recepcji zob. posłowie książki *Zaljubljeni u vilu*, które napisała Dunja Fališevac (1998), jej tekst *Joanna Rapacka i hrvatska pastorala* (2003) oraz *Hrvatska književna enciklopedija* (Fališevac, 2011).

strukcję kultury literackiej i poetyki historycznej badanych epok, a czyni to po to, żeby móc właściwie zrozumieć „obieg komunikacyjny” kultury literackiej (w przypadku Rapackiej chodzi, rzecz jasna, o kulturę przednowoczesną), żeby zrozumieć sposób, w jaki dzieła literackie funkcjonowały w swoim kontekście źródłowym, co wydaje się jedynym uzasadnionym podejściem. Rapacka nalega przy tym na analizę źródeł. Autorka omawia kilka dzieł polskiej i chorwackiej literatury renesansowej i barokowej, sięgając po ich zbieżne włoskie i nowołacińskie wzorce. W przypadku renesansu uwypukla wspólne motywy pochodzenia antycznego, ściślej: horacjańsko-owidiuszowskiego, przede wszystkim w liryce Jana Kochanowskiego i w scenicznej eklodze Dżory Drżicia *Radmio i Ljubmir*. Autorka przypuszcza, że są one zapożyczone z literatury włoskiej końca XV wieku. W przypadku baroku rzecz dotyczy podobnych wzorców lirycznych występujących u Jana Andrzeja Morsztyna i Dżiva Bunicia, które skądinąd powstały wskutek wpływu podobnych szesnastowiecznych nowołacińskich modeli.

Słonność autorki do analizy komparatystycznej, polsko-chorwackiej, ma swoje uzasadnienie w przekonaniu o podobieństwie obu tych literatur, co wynika z ich przynależności do kultury zachodnioeuropejskiej. Jasne jest zatem, że celem badania źródeł nie jest jedynie chęć wskazania tekstu wzorcowego oraz zależności między nim a tekstem powstałym pod jego wpływem, a więc prymatu jednego tekstu w hierarchicznie zbudowanym układzie artefaktów kulturowych, lecz pragnienie jak najlepszego i najbardziej precyzyjnego zrozumienia znaczenia tekstu – to jest sposobu, w jaki powstał i jak oddziaływał na odbiorców w swoim kontekście kulturowo-historycznym. Po stwierdzeniu związków genetycznych, badanie źródeł przekształca się w rekonstrukcję poetyki historycznej: ustalanie analogii strukturalnych i związków komunikacyjno-semiotycznych, to zaś prowadzi do zróżnicowanego odczytywania tekstów, podkreślającego odmienności między hipertekstem a hipotekstem, czyli różnice między tekstem starym a nowym². Analizy autorki są erudycyjne i precyzyjne, zaś jej znajomość przednowoczesnej europejskiej kultury literackiej i charakteryzujących ją

² Cf. na ten temat Hempfer, 2002. Jego zdaniem badanie źródeł, po opisie rozwojowym, przekształca się w analizę interkulturalności, która jest rozumiana, zgodnie z niemieckim modelem teoretycznym, jako relacja między poszczególnymi tekstami, a zatem ściślej i precyzyjniej niż w pierwszych definicjach Julii Kristevej.

poetyk gruntowna, co w kroatystyce jest dzisiaj coraz rzadziej spotykane, a warto dodać, że bywało zaniedbywane już w czasach jej pracy naukowej. Rapacka była tego świadoma, w swoim studium *explicito* w kilku miejscach podkreślała konieczność stosowania wspomnianego podejścia, wywód kończą następujące słowa: „Aby jednak rezultaty takich badań porównawczych były w pełni wiarygodne, potrzebna jest w miarę pełna znajomość europejskiego kontekstu, a to oznacza również nieuchylenie się przed częstokroć daremnymi próbami rekonstrukcji związków genetycznych” (Rapacka, 2002b, 283). W odniesieniu do literatury dubrownickiej i dalmatyńskiej epoki wczesnonowożytnej oraz dla miarodajnej oceny oznacza to konieczność dobrej znajomości przede wszystkim literatury włoskiej i nowołacińskiej tego okresu³.

Nie we wszystkim podzielam koncepcje Rapackiej. Podczas gdy dla niej tekst literacki jest kluczem umożliwiającym rekonstrukcję świadomości estetycznej, ideowej i historycznej, ja bym raczej podążał w kierunku odwrotnym: od modeli świadomościowych, które mogą posłużyć do rekonstrukcji znaczenia tekstu lub przynajmniej do asymptotycznego zbliżania się do takiej rekonstrukcji. Rapacka przeprowadza interpretację od tekstu do kontekstu i autora, mnie natomiast bardziej od kulturowej hermeneutyki (hermeneutyki semiosfery) interesuje czysto literacka hermeneutyka, przy czym w obu przypadkach, bez względu na rozłożenie akcentów, relacja między tekstem a kulturą pozostaje dwukierunkowa, a oba bieguny traktowane są współzależnie.

W niemal wszystkich studiach Joanny Rapackiej dominuje opisana metoda, nawet tam, gdzie chodzi tylko o rekonstrukcję poetyki historycznej

³Nie może dziwić, że podobne tezy wysuwa, i to w tym samym czasie, ale niezależnie od Rapackiej, inny znakomity znawca literatury starochochowskiej Svetozar Petrović (zob. krótką pracę na temat liryki Dominika Zlaticaricia, Petrović, 1986). Podkreślając konieczność badania źródeł, w kontekście poszukiwań wzorca wiersza Zlaticaricia nr XL (a okazuje się, że chodzi o nowołaciński epigram z połowy XVI wieku), Petrović mówi: „Dla dzisiejszego badacza źródeł Zlaticaricia są pewnością naiwne tezy starych badaczy zajmujących się analizą wpływów, którzy, zadając sobie pytania o wzorce renesansowego wiersza, myśleli, że zadają pytania dotyczące uczciwości lub nawet artystycznej wartości kunsztu poety. Współczesny badacz uzna swoje tezy za istotne przede wszystkim dla analiz historycznej i stylistycznej charakterystyki poetyckiej, dla stwierdzania tych tradycyjnych tendencji, dzięki czemu kunszt poetów może zostać właściwie zrozumiany” (Petrović, 1986, 314). Również w pozostałych swoich pracach Petrović nie zapomina podkreślić wagi rekonstrukcji poetyki i badań źródeł.

bez sięgania po źródła (wówczas autorka czyni konieczne zastrzeżenia). Poza wymienionym już tekstem mam na myśli następujące studia naukowe: *W kręgu analogii między chorwackimi i polskimi planktami* (2002b, 71–91 [1998, 7–22]), Radmio i Ljubmir *Džory Držicia w kontekście poezji pastoralnej drugiej połowy XV wieku* (1998, 67–89) oraz monografię poświęconą chorwackiej sielance (Rapacka, 1984).

Mogłoby się wydawać, że to, co zostało dotąd powiedziane nie powinno budzić żadnych wątpliwości. Jednak już od dawna tak nie jest. Apologię pierwszej z dwóch wyodrębnionych metod należy potraktować jako obronę pewnego typu wiedzy historycznoliterackiej, a nawet teoretycznoliterackiej, która jest dzisiaj w odwrocie. Chodzi o tzw. podejście immanentystyczne i wszystko, co z nim związane, również wnikliwą znajomość starych kultur literackich. Obrona tego rodzaju wiedzy ma na celu powstrzymanie arbitralnych machinacji interpretacyjnych, niezajmujących się samym tekstem literackim ani tym bardziej poetyką historyczną, w ramach której ów tekst powstał. Interpretacje tego rodzaju są w ostatnich dekadach coraz częściej praktykowane, co jest w dużej mierze efektem proliferacji ujęć teoretycznych i paradygmatów, z którymi musimy się od czasów poststrukturalizmu zmagać. Nowe paradygmaty są – na zasadzie mody teoretycznej – bezrefleksyjnie implementowane do badań tekstów starych, powstałych w epoce przednowoczesnej, co prowadzi do anachronizmów. Postępowanie takie idzie w parze z zupełnym zaniedbywaniem refleksji nad poetyką historyczną czy próbami jej rekonstrukcji.

Podejście, które niespecjalnie bierze pod uwagę sam tekst i w samym tekście nie znajduje potwierdzenia dla wysuwanych tez, u nas zostało zainicjowane przez pracę Slobodana P. Novaka *Planeta Držić* (1984). Jest to pozycja ambitna, w swoim czasie istotna i wpływowa, ale niestety – zła. Wypada dodać, że powstała w tym samym czasie, w którym swoje prace, omawiane w niniejszym tekście, pisała Joanna Rapacka⁴. Coraz większa

⁴W odkrywaniu dowolności interpretacyjnych i teoretycznych zastosowanych przez Slobodana P. Novaka w monografii *Planeta Držić* ważną rolę należy przypisać znakomitym pracom Lady Čale Feldman *Analyse this! (Držićološke psihoanamneze)* i *Dundo Maroje ili ljubav prema geometriji* (Čale Feldman, 2012, 39–54, 79–87). Badaczka dowodzi w nich braku podstaw dla zastosowanych przez Novaka interpretacji komediowych dzieł Držicia; co więcej obnaża między innymi jego ignorancję i dekoracyjne gromadzenie źródeł, rozproszenie argumentacji, niewłaściwe metaforyzowanie terminologii, łamanie oporu tekstu

liczba historyków literatury sądzi, że można w sposób anachroniczny badać dzieła literatury, wprowadzać do ich interpretacji nowoczesne paradygmaty teoretyczne i metody, co jest w Chorwacji najczęściej praktykowane przy okazji przygodnych sympozjów organizowanych w ramach rocznic upamiętniających dzieła dawnych pisarzy (chodzi na przykład o konferencje poświęcone Marinowi Držićowi, Markowi Marulicowi i Petarowi Zoranicowi). Przy takich okazjach niektórzy historycy literatury, nieznający się na literaturze dawnej, z godną pozazdrosczenia łatwością dokonują interpretacji starych tekstów z perspektywy współczesnej. Obecnie zjawiska opisywane poprzez słowa „immanentyzm” czy „formalizm” nie cieszą się przesadną popularnością. Przeważają podejścia kontekstualizujące i transkontekstualistyczne, w których dzieła powstałe w epoce wczesnonowoczesnej w języku wernakularnym analizowane są niemal wyłącznie w kontekście kulturowym i społeczno-politycznym, ale na ogół bez właściwego zrozumienia kultury dawnej. Zupełnie jakby pytania dotyczące literackości tekstu, chwytów artystycznych w nim wykorzystanych czy powinowactw literackich i wzorców nie miały już żadnego znaczenia.

Dzieła literackie, którymi zajmowała się Joanna Rapacka, powstały w kręgu kultury o wysokiej retoryczności, w ramach intensywnego dialogu literackich i dyskursywnych praktyk komunikacyjnych, w gęstej sieci relacji między tekstami; badaczka była tego świadoma. Jest to osobliwy typ kultury literackiej, która będzie w Europie dominująca aż do pojawienia się „estetyki geniuszu” pod koniec wieku XVIII. Zaniedbywanie opisanej pokrótce wiedzy idzie dzisiaj tak daleko, że rekonstrukcje historycznoliterackie uznaje się ledwie za jedną z dostępnych opcji, jedno z możliwych podejść do dawnych tekstów, równoprawne z pozostałymi. Postuluję, by w badaniach literatury przednowoczesnej fundamentalne miejsce zajęła konieczność znajomości kultury literackiej dawnych epok

literackiego i nieuwzględnianie poetyki komedii erudycyjnej w imię wcześniej założonej optyki, która wynika z biografii autora, a ściślej z jego uwikłania politycznego pod koniec życia. Zamiast lepszego zorientowania się w gatunku klasycznej komedii renesansowej i ustalenia związków Držicia z gatunkiem, Novak oddaje się, jak stwierdza autorka, „sugestywnym tezom i na ogół nieumotywowanym sądom apodyktycznym, nierzadko wieńczonym wykrzyknikami” (Čale Feldman, 2012, 42). Takie podejście, nieuwzględniające wiedzy z zakresu poetyki historycznych, stanie się z czasem coraz częściej stosowaną praktyką wśród nieostrożnych interpretatorów literatury dawnej.

i obowiązujących w nich poetyk, ponieważ w przeciwnym wypadku niemożliwe jest zrozumienie tekstów powstałych w ramach tzw. estetyki odpowiedniości czy poetyki imitacji i emulacji⁵.

Zajmijmy się teraz drugim „wysiłkiem daremnym” Joanny Rapackiej. Proponowana przez nią metoda badawcza dotyczy krytyki i dekonstrukcji mitów narodowych oraz mitów historiografii literackiej i filologii w ogólności. Rapacka walczyła o nią w okresie nadzwyczaj delikatnym, w drugiej połowie lat 80. i w latach 90. XX wieku, kiedy powstawały nowe państwa narodowe niektórych słowiańskich nacji. O ile mi wiadomo, jest ona jedną z pierwszych autorek, która w badaniach naszej literatury dawnej użyła terminu „ideologem”. W ciągu ostatnich 20 lat, od kiedy mamy niezależne państwo, narodowy esencjalizm splądrował chorwacką filologię. W tych dekadach zjawiska kulturowe, a i wszelkie inne, wywodzące się z dawnych wieków nierzadko interpretowane są teleologicznie, tak jakby ich jedynym celem było stworzenie chorwackiej nacji i państwa narodowego, tak jakby zawsze wszystko do tego dążyło, było jego racją bytu. Nacechowanie historycznoliterackiego dyskursu teleologicznym ujęciem historii narodowej, zakładającym, że jedynym celem zdarzeń historycznych jest integracja narodowa, a także esencjalizm narodowy, w myśl którego tkanka narodowa i kontinuum historyczne są anachronicznie dostrzegane tam, gdzie w istocie nie miały miejsca, ujawnia się z całą siłą w wielkich syntezach historycznoliterackich Dubravka Jelčicia czy w trzytomowej historii literatury chorwackiej wspomnianego już Slobodana P. Novaka⁶.

⁵ O niektórych ze wspomnianych problemów, włączając niebezpieczeństwa wynikające z nieuwzględniania odpowiedniej wiedzy, którą dają immanentystyczne podejścia do starej literatury, niedawno pisałem w odniesieniu do wybranych dzieł chorwackiej literatury renesansowej (zob. Bogdan 2015). Oczywiście podejście kontekstualizujące, podobnie jak każde inne podejście do dawnego tekstu literackiego, może być wartościowe, tzn. może prowadzić do ważnych ustaleń, ale jest to trudne do urzeczywistnienia, gdy do badanego problemu stosuje się anachroniczne metody nieuwzględniające relewantnej wiedzy na temat poetyk historycznych.

⁶ Cf. Jelčić, 1997; Novak, 1996; 1997; 1999. O krytyce rozmaitych form historycznoliterackiego nacjonalizmu w *Historii* Jelčicia, zwłaszcza w kontekście starych okresów historycznych zob. Kravar, 2005. Jeśli chodzi o Slobodana P. Novaka, wszystkie trzy tomy jego historii rzutują nowoczesne rozumienie nacji na okresy i kultury, które tego pojęcia nie znały. U Novaka się wprawdzie pojawia relatywizacja takich esencjalistycznych podejść, ale jednak przeważają odmienne ujęcia, jak choćby wtedy, gdy o dziele *Vila Slovinka* Juraja Barakovicia mówi jako o świadectwie „chorwackiej i osobistej apokalipsy” (Novak, 1999,

Skutkiem opisanych tendencji jest brak jasnej perspektywy historycznej i niedostatecznie precyzyjny wgląd zarówno w diachronię kulturową, jak i w sposób, w jaki konstruowane są otaczające nas zjawiska kulturowe. Postulowane w niniejszym tekście racjonalne podejście, nadzwyczaj pożądane, zostaje wyparte w omawianych publikacjach przez forsowanie rozmaitych falsyfikatów i irracjonalnych tez, które jednocześnie, przechodząc w obu kierunkach granic historiografii literackiej, pełnią funkcję przekonania powszechnie akceptowanych. Tymczasem Rapacka w swoich pracach podkreśla, popierając to rzeczowymi argumentami, jak bardzo nowoczesny naród jest konstruktem i w jaki sposób powstał. Uczuła, że jeśli chcemy zrozumieć przeszłość, musimy – tam, gdzie to tylko możliwe – rozmyślać o przeszłości w kategoriach przeszłych, a nie współczesnych. Ze szczególnym naciskiem podkreśla różnice tradycji regionalnych, tak ważne w historii kultury współczesnego obszaru chorwackiego (dla Rapackiej to region dubrownicko-dalmatyński, północna Chorwacja, Sławonia i Bośnia). Takie podejście wynika z faktu, że chorwackie regiony na przestrzeni dziejów wyraźnie się od siebie różniły, zarówno w kwestii poziomu rozwoju gospodarczego i kulturalnego, osiągniętego na skutek odrębnego języka, jak i przynależności do kręgów cywilizacyjnych lub centrów politycznych, których stanowiły część. Rapacka podkreśla nawet różnice między Dubrownikiem a pozostałą częścią Dalmacji, co jest szczególnie wrażliwym problemem. Akcentuje odrębną kulturową tożsamość starego Dubrownika, która opiera się między innymi na języku, państwowości, odmiennej tożsamości politycznej i lokalnej tradycji literackiej, na lokalnym Parnasie. Jeśli nie będziemy unikać falsyfikatów, które służą akcentowaniu integracji tam, gdzie nie miała ona miejsca, wówczas braku ciągłości i różnorodne modele (auto)identyfikacji na ziemiach chorwackich od początków

22), lub o Jeronimie Kavanjinie, który w utworze *Bogatstvo i uboštvo* „formuluje istnienie jednolitej chorwackiej i językowej republiki literackiej” (Novak, 1999, 679). W drugim tomie jeden z rozdziałów zostaje nawet zatytułowany „Nowoczesne poczucie narodowe” i jest w nim mowa o tym, że chorwackie terytoria około 1500 roku posiadały wspólnego chorwackiego ducha, i że – wbrew terytorialnemu rozbiciu – ich „ludzi” łączyła „zawsze ta sama duchowa energia” i chorwacki nacjonalizm (Novak, 1999, 113, 114). Na ślady narodowego esencjalizmu natrafić możemy również w starszych syntezach historycznoliterackich, na przykład u Frangeša, ale w niniejszej pracy interesuje mnie przede wszystkim okres po roku 1990, i co istotne, po tym, jak powstały teksty Joanny Rapackiej, o których tutaj mowa.

wczesnej nowożytności pozostaną niewyjaśnione. Rapacka wnikliwie podejmuje problematykę przednowoczesnej tożsamości i jej zasięgu terytorialnego. Analizuje te kwestie w kategoriach kręgów koncentrycznych, co umożliwia jednocześnie uchwycenie wielu wyznaczników tożsamości, od węższych – jak komunalne, miejskie, przez partykularne – państwowe i regionalne, po lojalność wobec porządków i patronów politycznych, aż do szerszych kulturowych i etnicznych ram, jak południowosłowiańskie lub, szerzej, słowiańskie. Republika Dubrownicka może stanowić znakomity przykład unaoczniający procesy kształtowania się tożsamości partykularnych w okresie przednowoczesnym. Zrozumienie ich ułatwia pojmowanie, jak skonstruowana i krucha jest nasza własna tożsamość, również ta współczesna.

Mogłoby się wydawać, że wszystko, co zostało tutaj powiedziane, jest absolutnie oczywiste, zwłaszcza w kontekście nowoczesnych, konstruktywistycznych teorii nacji, które w ostatnich dekadach na stałe zagościły w naukach humanistycznych. Ale niestety tak nie jest, zwłaszcza w Chorwacji, gdzie wielu historyków literatury – choć nie wszyscy – nie ma poczucia złożoności procesów historycznych i procesów kształtowania się tożsamości, nie ma zrozumienia dla zmian w czasie (diachronii)⁷. Do głosu dochodzi osobliwy melanz: modne paradygmaty teoretyczne, beztrudnie dobrane i modyfikowane, łączą się z wstecznictwem światopoglądowym lub nawet prymordialnymi koncepcjami tożsamościowymi.

Omawiana metoda, to jest krytyka narodowego esencjalizmu i mitów narodowych, jest u Rapackiej wyartykułowana wyraźniej w studiach naukowych niż w *Leksykonie tradycji chorwackich*, w którym byśmy jej może bardziej oczekiwali. Gatunek *Leksykonu* siłą rzeczy narzuca bardziej wstrzemięźliwy styl, formę hasłową i swego rodzaju neutralność, więc wspomnianą metodę łatwiej wychwycić w samym doborze haseł,

⁷ Jako jeden z rzadkich przykładów uwzględniania różnic regionalnych w opisie historii chorwackich tradycji kulturowych wspomnieć należy znakomitą monografię Zorana Kravara o chorwackim baroku (Kravar, 1991). Jest to jedyna nowsza, obszerniejsza monografia historycznoliteracka, która jest zbudowana według klucza regionalnego, dzisiaj niezbyt popularnego. Kravar – który nawiasem mówiąc podziela poglądy Rapackiej – analizuje pisarzy zgodnie z ich regionalną przynależnością: dalmatyńską i dubrownicką, w kręgu Petara Zrinskiego i Frana Krsto Frankopana (tzw. krąg ozaljski), kajkawską, sławońską. Podobnie jest w innych opracowaniach tego autora, zob. np. Kravar 1993, przede wszystkim zaś zawarte w nim studium *Varijante hrvatskoga književnog baroka* (Kravar, 1993, 39–69).

w selekcji tematów. Spośród studiów krytycznie podejmujących narodowy esencjalizm na uwagę zasługują: *Rola regionalizmu w kulturze chorwackiej* (Rapacka, 1995, 73–84 [Rapacka, 1998, 191–199]), *Popularne kodyfikacje tradycji rodzimej. Z problemów kształtowania się wizji przestrzeni narodowej* (Rapacka, 2002b, 363–370 [Rapacka, 1998, 185–190]), *Schyłek ideologii szlacheckiej w obliczu kształtowania się ideologii narodowej* (Rapacka, 1995, 85–94 [Rapacka, 1998, 201–208]), a ponadto *Funkcje łaciny w regionalnych i ogólnonarodowych systemach kultury chorwackiej* (Rapacka, 2002b, 314–339 [Rapacka, 2003]), *Centra i peryferie literatury starochorwackiej* (Rapacka, 2002b, 296–313 [Rapacka, 2005]). Wniosek ze studium podejmującego problem centrów i peryferii, opublikowanego w 1991 roku, doskonale reasumuje wszystko, o czym była mowa w kontekście obu metod, a więc narodowego esencjalizmu i prawidłowego podejścia do rzeczywistości kulturowej na ziemiach chorwackich w okresie od XV do XVIII wieku:

Synteza opierająca się przede wszystkim na kryteriach estetycznych nie powinna jednak być podporządkowana poszukiwaniu jedności chorwackiej, a więc w gruncie rzeczy badaniu korzeni przyszłej ogólnonarodowej kultury chorwackiej. Powinna świadomie zrezygnować z tej docelowej perspektywy i ograniczyć się do spojrzenia na literaturę starochorwacką w kontekście jej własnego czasu i z punktu widzenia jej miejsca we wspólnocie literackiej, jaką stanowiła literatura europejska do XVIII wieku, a o miejscu tym decydują kryteria estetyczno-poznawcze, nie zaś funkcja w kształtowaniu się przyszłej ogólnonarodowej kultury. Synteza taka nie będzie wówczas jednak historią literatury chorwackiej, lecz będą to *Dzieje* – jak niegdyś zatytułował swoją książkę Milorad Medini – *literatury chorwackiej w Dubrowniku i Dalmacji* (Rapacka, 2002b, 313).

Trudno znaleźć odpowiedniejsze słowa, które by o tych problemach mówiły jaśniej i precyzyjniej⁸. W podsumowaniu tekstu o roli regionalizmu

⁸To znaczy można, ale ponownie u samej Rapackiej. W studium poświęconym roli łaciny w chorwackiej tradycji, w którym zapożyczyła od Jurija Lotmana termin semiosfery, pisze w następujący sposób: „Dotychczasowa literatura przedmiotu rozpatruje znaczenie tradycji łacińskiej z punktu widzenia nowoczesnej kultury ogólnonarodowej, znacznie mniej uwagi poświęcając funkcjom łaciny w ramach konkretnych modeli społeczno-kulturowych, a właściwie nie poświęcając jej wcale. Przyczyn tego braku zainteresowania należy się dopatrywać po części w preferencjach metodologicznych, po części zaś w unikaniu przez literaturoznawców i kulturoznawców klucza regionalnego. Buduje się więc obraz całościowy, słuszny zapewne z punktu widzenia uformowania kanonu tradycji nowoczesnej kultury narodowej, ale nieadekwatny wobec rzeczywistości kulturowej XV–XVIII

w chorwackiej kulturze – roli, którą prawidłowo podkreślała – Rapacka jednak pomyliła się w przewidywaniach, mówiąc o końcu kształtowania się nowoczesnej chorwackiej nacji i procesie unifikacji oraz o odrębnościach regionalnych, gdy stwierdziła, że są one „głęboko wryte w chorwackiej świadomości zbiorowej regionalnych odrębności, gotowych w każdej chwili do zaktywizowania się w oporze przeciwko unifikacyjnym dążeniom nacjonalizmu” (Rapacka, 1995, 84). Mimo wszystko tak się nie stało. Dzisiaj w Chorwacji, jak się wydaje, relacja między unifikacją a regionalizacją nie przebiega zgodnie z tendencjami w kulturze i literaturze europejskiej obserwowanymi od XIX wieku. Dialektyka płaszczyzny globalnej i lokalnej, ogólnej i partykularnej, nie dokonuje się na płaszczyźnie *chorwackie regiony historyczne – naród chorwacki*, ale przede wszystkim na płaszczyźnie *chorwacki naród – procesy szerszej regionalnej i europejskiej integracji*.

Mam nadzieję, że udało mi się pokrótce naszkicować, dlaczego dzieło Joanny Rapackiej jest tak wartościowe, jej rola w łączeniu polskiej i chorwackiej kultury istotna, i dlaczego owe dwie metody są do dzisiaj aktualne, chociażby w charakterze ostrzeżenia. Kryzys humanistyki, o którym tak dużo się dzisiaj mówi, współistnieje z budzeniem się wstecznictwa światopoglądowego w europejskim obszarze publicznym, w szczególności zaś w społeczeństwach przechodzących przez transformację systemową. Wierzę, że stan taki wynika, przynajmniej w Chorwacji i w całej Europie Południowo-Wschodniej, z niedokończonych, to jest przerwanych procesów modernizacji w XX wieku. Jeśli nie chcemy, żeby w tej części Europy humanizm, racjonalizm i emancypacja zostały wyparte przez irracjonalne modele identyfikacji i resztki świadomości magicznej, konieczne będzie pojawienie się, w jakiegokolwiek formie, nowego oświecenia. Gdyby do niego jakimś cudem doszło, dla Chorwacji mogłoby być korzystne „spojrzenie z zewnątrz”, takie, jak Joanny Rapackiej: konsekwentne, przenikliwe, rozumiejące; spojrzenie z perspektywy polskiej kroatystyki – bodaj najsilniejszej poza Chorwacją.

Z języka chorwackiego przełożył Maciej Czerwiński

wieku, kiedy kultura chorwacka funkcjonowała w kilku odrębnych semiosferach” (Rapacka, 2002b, 320–321).

Literatura

- Bogdan, T. (2015). *Kratki spojevi: zamke kontekstualizacijskih pristupa renesansnoj književnosti*. U: *Transmisije kroatistike. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poznanju 9. i 10. prosinca 2013.* Red. K. Pieniążek-Marković, T. Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, s. 19–36.
- Čale Feldman, L. (2012). *U san nije vjerovati*. Zagreb: Disput.
- Fališevac, D. (1998). *Joanna Rapacka – poljska kroatistica*. W: J. Rapacka. *Zaljubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*. Split: Književni krug, s. 217–221.
- Fališevac, D. (2003). *Joanna Rapacka i hrvatska pastorala*. W: *Krležini dani u Osijeku 2002. Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struke u hrvatskom kazalištu*. Red. B. Hećimović. Zagreb–Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU [etc.], s. 50–59.
- Fališevac, D. (2011). *Rapacka, Joanna*. W: *Hrvatska književna enciklopedija*. T. 3. Red. V. Visković. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s. 539–540.
- Frangeš, I. (1987). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb–Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba.
- Hempfer, K.W. (2002). *Diskurstraditionen und fragmentarisierte Rezeption: Ariosts Orlando Furioso in Du Bellays L'Olive*. „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur“, nr 112, s. 264–283.
- Jelčić, D. (1997). *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Kravar, Z. (1991). *Das Barock in der kroatischen Literatur*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau.
- Kravar, Z. (1993). *Nakon godine MDC. Studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Dubrovnik: Matica hrvatska.
- Kravar, Z. (2005). *Malo struke, puno domoljublja*. W: Z. Kravar. *Sinfonia domestica. Članci o domaćoj književnosti 1. i 2. stupnja*. Zadar: Thema, s. 141–150.
- Novak, S.P. (1984). *Planeta Držić. Držić i rukopis vlasti*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Novak, S.P. (1996). *Povijest hrvatske književnosti. Od početaka do Krbavske bitke*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Novak, S.P. (1997). *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašičeve ilirske gramatike 1604*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Novak, S.P. (1999). *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kašičeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Petrović, S. (1986). *Prah od časa*. W: *Pontes slavici. Festschrift für Stanislaus Hafner zum 70. Geburtstag*. Red. D. Medaković, H. Jaksche, E. Prunč. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, s. 307–314.
- Rapacka, J. (1984). *Złoty wiek sielanki chorzackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Rapacka, J. (1995). *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa: Energeia.
- Rapacka, J. (1997). *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rapacka, J. (1998). *Zaljubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*. Przeł. D. Blažina, N. Pintarić, D. Fališevac, Z. Malić. Split: Književni krug.
- Rapacka, J. (2002a). *Leksikon hrvatskih tradicija*. Przeł. D. Blažina. Zagreb: Matica hrvatska.
- Rapacka, J. (2002b). *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Balkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. Red. M. Dąbrowska-Partyka. Kraków: Universitas.
- Rapacka, J. (2003). *Uloga latinskog jezika u regionalnim sustavima i općenacionalnom sustavu hrvatske kulture*. W: *Hrvatska književna baština*, tom 2. Red. D. Fališevac, J. Lisac i D. Novaković. Przeł. I. Vidović-Bolt. Zagreb: Ex Libris, s. 373–394.
- Rapacka, J. (2005). *Centri i periferije starije hrvatske književnosti*, w: *Hrvatska književna baština*, tom 4. Red. D. Fališevac, J. Lisac i D. Novaković. Przeł. I. Vidović-Bolt. Zagreb: Ex Libris, s. 359–373.